

УДК 340.15(37):340.116(4)

Н.А. Кєдрова

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА СУЧАСНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ ЄВРОПИ

Актуальність теми даного дослідження полягає в тому, що важливість знання римського права для юристів різних країн ніколи не ставилася під сумнів, оскільки римське право стало сполучною ланкою правової думки Стародавнього світу, середньовіччя та Нового часу і лягло основою більшості західноєвропейських правових систем.

Значення римського права полягає також і в тому, що воно є необхідною складовою професійної освіти сучасного юриста, засобом підвищення його загальної освіти. Вивчення римського права дозволяє, з одного боку, сконцентрувати увагу на сутності права, з іншого – виявити в кожному юристі дух творчості, без чого не може бути права та правової науки.

Цілком використовувати потенціал римського права складно через відсутність у вітчизняній юридичній науці фундаментальних праць, в яких глибоко та всебічно розроблялися б проблеми генезису римського приватного права, досліджувалося б значення його рецепції в сучасному законодавстві.

Відомо, що роботи з римського права в основному присвячені проблемам регулятивного (матеріального) права, зокрема цивільного і сімейного права. Це праці таких учених, як: А.М. Гуляев, Р. Давид, В.І. Давидов, Г. Дєрнбург, Н.Л. Дювернуа, Р. Зом, Л.Н. Казанцев, А.І. Косарев, Н.І. Крилов, С.А. Муромцев, Н. Нєновські, В.С. Нєрсесянц, Н. Рєждєствєнський, Г. Хаусманінгер, З.М. Черніловський, Г.Ф. Швєков, Е.О. Харитонов та ін.

Римське право – одне з найбільших досягнень минулого. За внутрішньою досконалістю, послідовністю та закінченістю теоретичної думки і практичної розробки воно може бути кращим введенням у теорію права.

В історії римське право займає особливе місце, оскільки пережило створивший його народ та, образно кажучи, двічі підкорило світ. Визнано, що в праві інших держав немає такої великої кількості перевірених довгим досвідом юридичних норм і конструкцій, як у римському, його універсальність – це закономірний наслідок історичного розвитку Риму.

З роками Рим, розширяючи свої володіння, поглинаючи нові міста і держави, став синонімом світу. Водночас відбувалося і злиття різнорідних правових елементів, що склалися з різних племінних і народних звичаїв. Політичний, економічний і соціальний розвиток римської держави вимагав нового права, вільного від місцевих та національних особливостей, права всесвітнього, універсального. Завдяки римським юристам, що вивчали та запозичували все нове і прогресивне з філософії і правових доктрин інших народів, римське право поступово переймається засадами універсальності.

У той самий час воно зберігає індивідуальні риси. Свобода особи, свобода

власності, свобода договорів та заповітів є його наріжними каміннями. Таким чином, універсальність і індивідуальність – основні засади римського права [1].

Римські юристи мали вже готові загальні логічні норми, що використовували у своїй практиці. Вони помічали в житті окремі явища, аналізували їх, порівнювали з іншими, відкривали в них спільні риси, знову аналізували і тільки після цього давали чітке визначення досліджуваному. Таким чином, розробляючи спільні правила, римські юристи максимально враховували всі окремі випадки, що існували в практиці або могли виникнути в майбутньому. Вони стежили за правом у його русі, розвитку і не визнавали відверненого теоретичного погляду на юридичні явища.

Злиття теорії і практики досягло в римському праві вищого ступеня закінченості. З цього приводу Ф. Савинї писав: «Отже, для них (тобто для римських юристів) теорія і практика цілком байдужні; їхня теорія оброблена до ступеня безпосереднього додатка, практика облагороджена вченою розробкою. У кожному вченому положенні видно додаток його, у кожній судовій справі ви впізнаєте правило, що визначає його, і в легкості, з яким вони переходять від загального до часткового і від часткового до загального, не можна не визнати їхньої майстерності» [2].

Римське право, на думку вчених, – зразок юридичної техніки. Воно вражає своєю математичною вірністю, буквально числівною відповідністю між словами і думками. Цю особливість римського права описав дореволюційний романіст професор Московського університету Н.І. Крилов, сказавши, що римські юристи виражали ідеї метричною мовою, говорили як би числами [3].

Наступна найважливіша особливість римського права – це принцип справедливості, який не тільки відіграв роль керівної ідеї при інтерпретації норм римського права, але й у багатьох випадках доповнював норми цього права, заповнюючи прогалини, що існували в ньому.

Римські юристи багато говорили про принцип справедливості. Так, римський юрист Паул писав: «В усіх справах, особливо ж у праві, потрібно пам'ятати про справедливість». Аналогічно йому висловлювався Ульпіан, який говорив: «Там, де чітке правове розпорядження відсутнє, бажано вирішувати за справедливістю. Природна справедливість переважає суворість права» [4].

Н.І. Крилов, відаючи належне досконалості римського права, підкреслив: «Матеріальна сторона римського законодавства, повного невичерпним багатством явищ юридичного життя, аналізованих із виключним мистецтвом і зведених, нарешті, при сприянні юрисконсультів у ступінь загальних засад, дає йому повне право на титул писаного розуму (*ratio scripta*). І дійсно, в юридичних пам'ятниках римської писемності ми бачимо один чистий розум, усунутий від усіх місцевих особливостей, забуваємо римлян, а їхні ідеї усвідомлюємо як ідеї всього людства» [5].

З XI ст. римське право починає вивчатися в європейських університетах.

Його застосовують у судах, вводять у національне законодавство. Йде процес рецепції римського права [6]. Про причини живучості римського права і його рецепцію феодальним і особливо капіталістичним суспільством Ф. Енгельс пи-

сав: «Римське право є настільки класичним юридичним вираженням життєвих умов і конфліктів суспільства, в якому панує чиста приватна власність, що всі пізніші законодавства не могли внести в нього ніяких істотних поліпшень» [7]. На думку Ф. Енгельса, римське право – це «найвдосконаліша, яку ми тільки знаємо, форма права, що має своєю основою приватну власність» [8].

Римське право з його неперевершеною за точністю розробкою всіх істотних правових відносин простих товаровласників (покупець і продавець, кредитор і боржник, договір і зобов'язання і т.д.) цілком відповідало інтересам буржуазних відносин, що зародилися в надрах феодального ладу.

Характеризуючи рецепцію римського права в різних країнах, К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «Коли згодом буржуазія так підсилилася, що государі стали захищати її інтереси, щоб із її допомогою розтроцяти феодальну знать, тоді у всіх країнах – у Франції в XV столітті – почався дійсний розвиток права, що відбувалося всюди, за винятком Англії, на основі римського кодексу. Але й в Англії для подальшого розвитку приватного права (особливо в тій його частині, що належить до рухомого майна) довелося звернутися до принципів римського права» [9].

У галузі цивільного права найбільш яскраве вираження рецепції римського права це Французький цивільний кодекс (Code Civil, 1804 р.), або Кодекс Наполеона, що відтворює як риси класичної форми римського права, так і саме римське класичне право. Статті цього Кодексу пронизані римським правом, а в галузі зобов'язань у Code Civil зберігаються без зміни римські концепції зобов'язань та римська термінологія.

Кодекс Наполеона рішуче вплинув на цивільне законодавство Бельгії, Швейцарії, Італії, Іспанії, Португалії, Японії, Аргентини, Венесуели і деяких інших країн Латинської Америки [10].

Рецепція римського права в Німеччині знайшла свій відбиток у такому великому законодавчому пам'ятнику, як Німецьке Цивільне Уложення 1900 р. Його фундамент складало те німецьке право, що вже асимілювало досягнення римської правової форми. На основі римського права в Німеччині розвивалася і загальна теорія права. Переробка римського права в Німеччині продовжувалася і після видання Німецького Цивільного Уложення.

Так, римське право вдвічі стало сполучною ланкою для правових систем різних країн. Все найбільш цінне з кодифікації Юстиніана було запозичене західноєвропейськими кодексами.

Система джерел цивільного права Англії, Америки внаслідок особливостей історичного розвитку складалася інакше, ніж у країнах континентальної Європи.

На даний час англійська правова система відрізняється великою своєрідністю, яка настільки велика, що дозволила одному із значних англійських юристів Едуарду Дженксу заявити: «По суті сучасний світ знав завжди тільки дві самостійні системи права: римське право й англійське» [11].

Аналогічну думку висловлював американський учений-романіст М. Франклін, який визначав різницю між римським правом і англо-американською системою права таким чином: «Правовий метод римського права є в сутності

методом тлумачення, розвитку або удосконалювання формульованого права. Правовий метод англо-американського права є по суті метод застосування, розвитку або удосконалювання неформульованого права, прецедентного права, заснованого на вирішеннях окремих випадків» [12].

Що стосується українського права, то, незважаючи на самотність свого розвитку, воно зберігає риси романо-германської правової системи. Українським правом, на думку Рене Давида, були сприйняті система права і термінологія, створені юридичною наукою європейських університетів на основі римського права [13].

В Україні процес рецепції римського права продовжується і понині, але в сучасній інтерпретації. Рецепції піддаються насамперед універсальні норми, а потім вже перероблені й розвинені національними законодавствами.

У минулому сторіччі перед Японією, Кореєю і Китаєм стояла проблема вибору, яку з двох головних правових систем брати як зразок. Вони зупинилися на кодифікованій романо-германській системі права континентальної Європи, добре розуміючи, що було практично неможливо імпортувати тисячі й тисячі томів судових рішень, включених у масив англо-американського права, у той час як ретельно сформульовані, науково обґрунтовані, логічно побудовані й чіткі у вираженні Німецький і Швейцарський кодекси вміщуються в декілька томів.

У даний час великий інтерес до римського права виявляють чеські, болгарські, угорські вчені, їхні праці перекладені багатьма мовами.

У цих країнах римське право ґрунтовно викладається в університетах. Так, угорські правознавці створили школу для дослідження римського права і різноманітних шляхів його впливу на правову дійсність і юридичну думку середньовічної Європи. Дані проблеми успішно розробляються в Будапештському, Сегедському й інших університетах Угорщини [14]. Як юридична школа, римське право зберегло своє значення й досі. Римське право деякою мірою – міжнародний елемент, основа загальноєвропейського права. Його поняття і методи – свого роду есперанто європейської юриспруденції і правознавства. У багатьох законодавствах, у тому числі й українському, римські терміни збереглися в незмінному вигляді. Деякі поняття міцно укоренилися в українській юридичній теорії і практиці (наприклад, реституція, цессія, виндикація, універсальне наступництво, спадкова трансмісія, презумпція, апеляція, заочне рішення, емансипація, сервітути, патронаж тощо).

Римське право – це частина світової культури. Нарівні з християнством, класичною літературою та мистецтвом воно входить складовим елементом у світову цивілізацію. Вбираючи і переробляючи все те цінне, що за сторіччя накопили народи, римське право стало юридичним ідеалом краси, завдяки якому вирости багато поколінь юристів різних країн. Виховна сила римського права обумовлена художнім талантом римських юристів. Тому їхні роботи порівнюються із картинами грецьких художників і додають першим таке саме значення для виховання юристів, як останнім – для виховання художників [15].

Римське право дає важливий матеріал для порівняльної історії права, допо-

магає зрозуміти закони його розвитку. Маючи прекрасно збережені джерела, римське право пояснює багато неясних сторін в історії античного права і є відправним пунктом вивчення спільних рис, закономірностей, специфічних особливостей розвитку правових систем різних країн.

Право кожної нової епохи, з погляду історичного розвитку, – щабель на шляху прогресу. Але щоб піднятися на новий щабель, воно повинне обпирається на досягнення минулого. Немає жодної з існуючих раніше і нині діючих правових систем, які б тією або іншою мірою не випробували впливу минулого. Може йтися лише про глибину і ступінь такого впливу.

Література

1. Казанцев Л.Н. Значение науки римского права // Университетские Известия. – К., 1893. – С. 11-12.
2. Штекгардт Р.А. Юридическая пропедевтика. – СПб., 1843. – С. 315.
3. Крылов Н.И. Об историческом значении римского права в области наук юридических. – М., 1838. – С. 65.
4. Черниловский З.М. Введение к книге М. Баргоцкека «Римское право (понятия, термины, определения)». – М., 1989. – С. 11.
5. Крылов Н.И. Об историческом значении римского права в области наук юридических. – М., 1838. – С. 65.
6. Косарев А.И. Этапы рецепции римского права // Сов. гос. и право. – 1983. – № 7. – С. 123-127.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 21. – С. 412.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 3. – С. 63.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 20. – С. 63-64.
10. Халфина Р.О. Современный рынок: правила игры. – М., 1993. – С. 14.
11. Гражданское и торговое право капиталистических государств. – М., 1983. – Ч. 1. – С. 45.
12. Flippo T.Di. Mitchell FranMin and Roman Law // Telos. St. Luis.- 1986/1987. – № 70. – P. 14.
13. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 1957. – С. 43.
14. Мильская Л.Т. Римское право и медиэвистика. Средние века. – М., 1985. – Вып. 48. С. 373-374.
15. Митюков К.А. Курс римского права. – 2-е изд. – К., 1902. – С. 4.

УДК 340.15(477.5)“18”:353

Н.В. Петровська

СІЛЬСЬКЕ ПРАВЛІННЯ В ЛІВОБЕРЕЖНИХ ГУБЕРНІЯХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

Скасування кріпацтва та взятий державою курс на розбудову органів місцевого громадського самоврядування обумовили створення на селі розгалуженого адміністративно-управлінського апарату. На рівні волості та сільських громад Російської імперії починають організовуватись розпорядчі (сходи) та виконавчі (правління) органи селянського самоврядування, що приводить до появи особливої системи управління селянами. Одним із ключових елементів цієї системи стало сільське правління.

Аналіз стану наукової розробки проблеми створення та діяльності органів сільського самоврядування дозволяє дійти висновку, що на сьогоднішній день